

IS LIETUVIŲ KALBOS ĮVARDŽIŲ ISTORIJS

ĮVARDŽIO *KITAS* KILMĖS, DARYBOS IR LINKSNIAVIMO
KLAUSIMU

K. KUZAVINIS

Kad įvardis *kitas*, *kità*, *kita* ir veiksmažodžiai *kisti*, *kinta*, *kito*; *keisti*, *keičia*, *keitė*; *kaityti*, *kaito*, *kaitė* turi tą pačią šaknį su balsių *kaita* pagal vadinamosios *i*-kaitos eilės dėsnius, lingvistinėje literatūroje keliami jau seniai: apie tai rašė dar A. Leskynas¹; tą ryšį nurodo daugelis kalbininkų (K. Miulnembachas ir J. Endzelynas², E. Frenkelis³, J. Otremskis⁴ ir kt.), tačiau arba pasitenkindami tik sugretinimu ir aiškiai nepasisakydami apie įvardžio *kitas* kilmę, arba jį kildindami iš veiksmažodžio *kisti*, *kinta*, *kito*. Aiškiausiai pastarąjį kilmės aiškinimą yra suformulavęs P. Skardžius⁵, laikydamas įvardį *kitas* subūdvardėjusiu dalyviu, sudarytu iš veiksmažodžio šaknies *kit-* ir priesagos *-ta-*: **kittas* > *kitas*.

Įvardžio *kitas* kildinimui iš veiksmažodžio *kisti*, *kinta*, *kito* negalime pritarti. Ir šit dėl ko. Pirmiausia, kaip rodo lietuvių kalbos formų sistemos raida, tokių veiksmažodžių ir jų darinių žodžio vidurio geminata *tt* yra naikinama ne suliejimo į vieną priebalsį *t* būdu, o disimilijuojant pirmąjį geminatos narij, pvz.: **kit-ti* > *kisti*, **keit-ti* > *keisti*, **keit-tas* > *keistas*, **kid-ti* > **kitti* > *kisti* „pradėti kedėti, driksti“, **krit-ti* > *kristi*, **skrid-ti* > **skritti* > *skristi* ir t. t. Iš tokio tipo veiksmažodžių (plg. *švisti*, *švinta*, *švito*; *misti*, *minta*, *mito* ir t. t.) pirminės šaknies kažkodėl nedaroma dalyvių su priesaga *-ta-*.

Šitokiam įvardžio kilmės aiškinimui prieštarauja ir žodžio geografija. Įvardis *kitas* yra pažįstamas visų lietuvių kalbos tarmių, visų baltų kalbų (prūsų k. dgs. gal. *kittans*, latvių k. *cīts*) ir ne tik baltų kalbų. O veiksmažodis *kisti*, *kinta*, *kito* yra visai nežinomas latvių ir prūsų

¹ Zr. A. Leskien, Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen, Leipzig, 1891, S. 274.

² Zr. K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca, t. 1, Rīga, 1923, p. 390. J. Endzeliņs, Latviešu valodas gramatika, Rīga, 1951, p. 548.

³ Zr. E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, 4, Göttingen, 1955.

⁴ Zr. J. Otrębski, Lingua Posnaniensis, IV, str. 41 ir Gramatyka języka litewskiego, t. 1, Warszawa, 1958, str. 336.

⁵ Zr. P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, Vilnius, 1943, p. 319.

kalboms, daugelis lietuvių tarmių jo taip pat nepažįsta, — tur būt, dėl tos priežasties ir akademiniame žodyne⁶ pateikta maža pavyzdžių, imtų iš liaudies šnekamosios kalbos. Matyt, tas veiksmažodis yra naujas, daug kam žinomas tik iš knygų. Vadinas, įvardis *kitas* negali būti kilęs iš veiksmažodžio *kisti*; o atvirksčiai, — pats veiksmažodis *kisti*, *kinta*, *kito* yra įvardžio *kitas* vedinys, — tam pritaria prasmė „darytis, virsti kitu“ ir prasminė-paralelinė veiksmažodžio *ändern* daryba iš įvardžio *ander* vokiečių kalboje.

Jei taip, tai lieka išsiaiškinti, kokios kilmės yra įvardis *kitas*. *Kitas* yra sudurtinis žodis, sudarytas iš dviejų įvardinių elementų: iš *ki-*, kurį randame indoeuropietiško įvardžio *kas* formų sistemoje, plg. lot. *quis*, *quid*, skr. *kim*, ir iš įvardžio *tas*, *ta*. Lietuvių kalbos įvardis *kitas* yra sudarytas visiškai tokiu pat būdu, kaip s. sl. įvardis *čb-to*. Istoriskai tą pačią šaknį pirmame sudurtinio žodžio dėmenyje turi ir lietuvių įvardis *ši-tas*, *ši-ta*, *ši-tai* > *štai*. *Kitas*, *kità*, *kita*, *kit* ir *šitas*, *šità*, *šita*, *šit* pirmieji priebalsiai tarpusavyje santykiauja kaip priebalsių pakaitos, kurių atsiradimo tendencijos eina dar iš indoeuropiečių senovės laikų.

Teoriškai tokio tipo priebalsių pakaitų atsiradimo pagrindą ir jų atliepimą kitose indoeuropiečių kalbose galime paaiškinti, remdamiesi V. Georgijevu⁷ nustatytu veliarinių priebalsių palatalizacijos ir asibilizacijos dėsniu, kuris išreiškiamas šitokia formule:

$$k > k' > t' > \begin{cases} t_p^+ > p^+ \\ č > š \text{ (palatalinis)} > s \\ c > š \text{ (palatalinis)} > š \end{cases}$$

Tuo dėsniu remdamiesi, dabar jau galime išaiškinti ir tokias pakaitas, kaip liet. *kvietytys*, lat. *kviesis*, *kvitēt*, *kvitināt*, s. sl. *cvěť* : liet. *šviesus*, *šviesti*, *švitėti*, *švitrus*, *švyti*, s. sl. *svěť*. Kviečio jau nebelaikome skoliniu iš germanų kalbų⁸.

Dar pavyzdžių:

liet. *klaimas*, *klėtis*, s. sl. *klěť* : liet. *šlieti*, *šlaitas*, *at-šlaimas*, *at-šlaimas*, *šlitė*, *šlitis*, *šlijo*, *šlyti*;

liet. *kiemas*, *kaimas*, gr. *κείραι* : liet. *šeima*, skr. *śete*;

liet. *akmuo*, s. sl. *kamy* : liet. *ašmuo*, skr. *aśmā*, lat. *asmens*;

liet. *kaukti*, skr. *kāuti* „*rėkia*“ : liet. *šaukti*, skr. *śukah* „*papūga*“;

liet. *vaikas*, pr. *waix*, lat. *cil-vēks*, gr. *οἶκος* < *Φουκος*, lot. *vīcus* „*kaimas*“ : liet. *viešė*, *viešas*, *vaišės*.

Taigi:

liet. *kas*, *ki-* (liet. *kltas*, lat. *cits*); lot. *quis*, *quid*; skr. *kaḥ*, *ka*, *kim*; gr. *τις*, *τι*; s. sl. *kъ-to*, *čb-to*; skr. *čit* : liet. *ši-tas* (*šis*); s. sl. *съ*.

⁶ Zr. Lietuvių kalbos žodynas (ats. red. K. Ulvydas), t. 5, Vilnius, 1959.

⁷ Zr. В. Георгиев, Исследования по сравнительно-историческому языкознанию, М., 1958, стр. 28—57.

⁸ Zr. A. Sabaliauskas, Baltų kalbų žemės ūkio augalų pavadinimų kilmės klausimu, kn.: Literatūra ir kalba, III, Vilnius, p. 456.

Nagrinėdami įvardžio *kitas* linksniavimą, lietuvių kalbos mokslinių gramatikų autoriai (F. Kuršaitis, K. Jaunius, J. Jablonskis ir kiti) pabrėžia, kad *kitas* yra linksniuojamas griežtai kaip būdvardžiai, t. y. dgs. vard. sakoma *kiti*, vns. įn. — *kitu*, dgs. gal. — *kitus* (plg. *visi, kiekvieni, geri: visu, kiekvienu, geru; visus, kiekvienus, gerus*). Taip yra literatūrinėje kalboje ir daugelyje tarmių, bet ne taip linksniuojama kuriose-ne-kuriose šiaurės rytų Lietuvos šnektose. Apie Ukmergę (Vidiškiai, Lyduokiai ir kt.), Uteną (Vaikutėnai, Vilučiai ir kt.), Dusetas (Aviliai), Zarasus (Degučiai, Salakas ir kt.), kur-ne-kur apie Rokiškį šis įvardis linksniuojamas grynai įvardiškai (visai taip, kaip įvardis *tas*), t. y. dgs. vard. *kitiž*, vns. įn. *kituō*, dgs. gal. *kituōs*.

Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas,
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1962 m. gruodžio mėn.
